

19. Yüzyıl Türkiye'sinde Fikir Hareketleri Ve Basın: Ahmet Rıza Bey'in Hayatı Ve Düşünce Yapısı

19th Century Turkey's Intellectual Movement And The Press:
Ahmet Rıza Bey's Life And Thought Structure

Mevlüt ALTINTOP

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Sosyolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi

Dr. Gökhan BAK

Milli Savunma Bakanlığı, Adana/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-4520-0930.

Alparslan BAK

Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-5499-5264

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarına tekabül eden son döneminde Batı'nın felsefi birikimi ve bilimsel yöntemlerini kullanarak eserler ortaya koymaya çalışan hatırı sayılır bir aydın kesimi bulunmaktadır. Dönem itibarıyla geniş bir coğrafyaya ve dolayısıyla çok uluslu bir yapıya sahip olan devletin aydınları bu çoklu yapı içinden çıkmıştır. Farklı milletlerden ve bölgelerden sürece dâhil olan bu insanlar evvela Osmanlılık olgusunun birleştiriciliğinde bir şeyler yapmaya çalışmış fakat konjonktürel olarak farklı alanlara savrulmalar yaşamıştır. Ahmed Rıza Bey (1858-1930) söz konusu aydınlardan biri olarak hem devlet kademelerinde önemli görevler ifa etmiş hem de bir entelektüel olarak değerli eserler ortaya koymuştur. Başta Fransızca olmak üzere birden fazla dil bilen Ahmet Rıza Bey'in eserlerinin az bir kısmı Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışma, Ahmet Rıza Bey'in hayatı ve düşünce yapısını anlamaya yönelik mütevazı bir çaba olarak, aslı Fransızca olan Batı'nın Politik Ahlaksızlığı adlı kitabın analizini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Rıza Bey, Emperyalizm, Batı, Politika, Ahlak

ABSTRACT

In the last period of the Ottoman Empire, which corresponded to the late 19th and early 20th centuries, there is a considerable intellectual segment that tries to create works using the philosophical knowledge and scientific methods of the West. The intellectuals of the state, which had a wide geography and hence a multinational structure as of the period, emerged from this multiple structure. These people from different nationalities and regions have tried to do something first of all in the unification of the Ottoman phenomenon, but have had cyclical hurdles in different areas. As one of the intellectuals, Ahmed Rıza Bey (1858-1930) performed important duties at state levels and created valuable works as an intellectual. A few of the works of Ahmet Rıza Bey, who speaks more than one language, especially French, have been translated into Turkish. This study includes the analysis of the book, Political Immorality of the West, which is originally French, as a modest effort to understand the life and mindset of Ahmet Rıza Bey.

Keywords: Ahmed Rıza Bey, Imperialism, West, Politics, Morality.

1. GİRİŞ

Genel anlamda Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanından itibaren Osmanlı'da gelişmeye başlayan entelektüel ortam ihmal edilmekte ve hak ettiği önem verilmemektedir. Hatta hâkim paradigmanın daha ileri giderek bu dönemin entelektüel üretimlerini küçümseyerek andığı görülmektedir. Oysa derinlemesine yapılacak ciddi-bilimsel analizlerde, dönemin Osmanlı aydın kesiminde ele alınan konuların çok uluslu Doğulu bir imparatorluğun sahip olduğu siyasi, felsefi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıya göre oldukça ileri seviyede olduğu görülecektir. Özellikle 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ilk anayasamız olan Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi ve hemen ardından 1878'de II. Abdülhamid (1842-1918) tarafından meclisin süresiz tatil edilerek anayasanın yürürlükten kaldırılmasından sonraki 'istibdat' ortamında gösterilen çabalar dikkatle değerlendirilmelidir (URL-1). Bu dönemde özellikle basılı materyaller bakımından oldukça zengin bir süreç ortaya çıkmıştır (Koloğlu, 2006:61-74).

Osmanlı'nın Avrupa görmüş ve/veya Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden yetişmiş entelektüel sınıf ve bürokrat kesimi Osmanlı'nın karşı karşıya kaldığı sorunları çözmek için canhıraş çalıştığı

bihakkın teslim edilmelidir. Burada elbette Batılı değerler ve/veya sorunlu ya da yanlış Batılılaşma özelinde eleştiriler getirilebilir lakin bu aydın sınıfı için yarım asırlık gibi kısa bir sürede inanılmaz bir yol kat edildiği de söylenmelidir. Bugünden bakınca, yapılan hatalar çok daha net görülebilir. Fakat bu insanların çoğunluğunun Osmanlı'daki sorunları çözmek için ortaya attığı görüş ve yaptığı çalışmalarda samimi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu anlamda, anakronizme düşmeden, elbette haklı ve yerinde eleştiriler yapılarak sağlıklı ve hakkaniyetli değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ahmed Rıza Bey'in Batı'nın Politik Ahlaksızlığı adlı kitabının analizinin yapıldığı bu kısıtlı çalışmada yukarıda söylenenlere azami derecede dikkat edilmeye çalışılmıştır (URL-2).

2. AHMED RIZA BEY'İN HAYATI, DÜŞÜNCESİ VE ESERLERİ

İslam ansiklopedisi (URL-1) kaynağı incelenerek, Ahmed Rıza Bey'in hayatı, düşüncesi ve eserleri konusunda bilgiler verilmiştir.

2.1. Ahmed Rıza Bey'in Hayatı (1858-1930)

Ahmed Rıza 1858¹ yılında İstanbul'da doğmuştur. Soyu devlette üst düzey görev almış bir aileye dayanmaktadır. Kaliteli eşyaya ve Batı tarzı giyime olan merakı nedeniyle 'İngiliz' lakabıyla bilinen babası 'Ali Rıza Bey', annesi sonradan Müslüman olmuş Avusturyalı bir asilzade olan 'Naile Hanım'dır. Eğitimli ve seçkin bir ailenin çocuğu olması Ali Rıza Bey'in kişiliğinin oluşması ve gelişiminde önemli etkiler bırakmıştır. Bu durum hayatının ilerleyen dönemlerinde belirgin olarak açığa çıkmaktadır. Özel hocalardan ders alarak Batı kültürüyle yetiştirilmiştir. Tamamen olmasa bile yer yer toplumsal yapının dışına çıktığı kadın konusundaki görüşlerinde annesinin büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Sanata, özellikle şiire ilk gençlik yıllarında düşkün biridir.

Ali Rıza Bey, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nden mezun olarak Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda memuriyete başlamıştır. Ayan Meclisi ve Şura-yı Devlet üyeliği yapan babası Antalya'da sürgünderken memuriyetten istifa ederek yanına gitmiştir. Bu sırada Anadolu halkının içinde bulunduğu zor durumu ve sefaleti yakından görme imkânı bulmuştur. Kendisine bu konuyu dert edinerek Fransa'ya gitmeye ve ziraat konusunda eğitim almaya karar vermiştir. Paris'te üç yıl kalmış ve Grignon Ziraat Okulu'nu bitirerek İstanbul'a dönmüştür. Ziraat Nezareti'ne atanmasıyla birlikte ülkedeki zirai sorunların üzerine gitmeyi düşünmüş fakat gözle görülür bir başarı sağlayamamıştır. Ona göre bunun başlıca nedeni çiftçinin modern tarım yöntemlerini bilmeyişinin ötesinde öğrenemeyişidir. Çünkü toplum yeterli eğitime sahip değildir. Toplumun eğitilerek aydınlanacağına olan inancı yüzünden Ziraat Nezareti'ndeki görevinden ayrılarak Bursa Maarif Müdürlüğü'ne geçmiştir. Bu görevde de istediği sonuçları alamayacağına kanaat getirerek istifa etmiş ve tekrar Paris'e gitmiştir.

Fransız sosyolog Auguste Comte'ün (1798-1857) fikirlerinden etkilenerek pozitivizmle ilgilenmiş ve Paris'te bulunduğu zaman içinde Sorbon Üniversitesi'nde derslere katılmıştır. Aynı zamanda pozitivistlerin kurduğu topluluğa üye olarak bu kuruluşun yayın organında İslam ile ilgili tanıtıcı ve övücü yazılar kaleme almıştır. Çeşitli yayınlarda Osmanlı hakkında yazılan Fransızca yazılara cevaplar vermiştir. İstanbul yönetiminin dönmesini istemesine karşın Paris'te kalarak devletine hizmet etmeyi düşündüğünü söyleyerek daveti reddetmiştir. Paris'te geçirdiği bu süreç içinde imparatorlukta kötü gidişatın eğitim yoluyla düzelebileceğine tamamen kani olmuş ve bu minvaldeki görüşlerini II. Abdülhamid'e ve Sadrazam Cevad Paşa'ya (1851-1900) bildiren yazılar göndermiştir.

1889'da İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'de kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti ile irtibat içinde olmuş ve eleştirilerini paylaşmıştır. İttihad-ı Osmani Cemiyeti daha sonra İttihat ve Terakki olacak ve 1895 yılında Ahmed Rıza Bey cemiyetin yayın organı olan Meşveret'in başına geçecektir. Jön Türklerin takibata uğraması sonucu 1892 yılında Paris'te buluştuklarında Ahmed Rıza Bey de toplantılara katılmıştır. Jön Türklerle ilişkisini keserek dönüş yapmasını isteyen İstanbul yönetiminin çağrıları ve cazip tekliflerini reddetmiştir.

Ahmed Rıza Bey, Doğu kültürünü Batı'dan alınacak bilim ve kültürle sentezleyerek ve halkın eğitim düzeyini arttırarak sorunların çözülebileceğini savunmuştur. Genel olarak üslubunun yapıcı olduğu

¹ Bazı kaynaklarda Ahmed Rıza'nın doğum tarihi '1959' olarak geçmektedir (Gündüz ve Bardak 2011:13).

görülür. İçinde yer aldığı II. Abdülhamid muhaliflerinin genelinin sıcak baktığı şiddeti onaylamamaktadır. Bununla birlikte pozitivizme olan ilgisi ve laik tavrı Jön Türkler içindeki muhafazakâr çevreler tarafından olumsuz değerlendirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını Meşveret'te yayınlaması onu cemiyetin lideri konumuna taşımıştır. Cemiyetin liderliği konusunda Mısır'da Jön Türklerin etkili ismi olan Mizancı Murat Bey (1854-1917) ile çekişme hâlinde olmuştur. Ahmed Rıza Bey'in ılımlı tutumunu benimsemeyenler ve muhafazakâr kanat Mizancı Murat Bey'i cemiyetin lideri konumuna getirmiştir (1896).

Osmanlı devletinin baskısı sonucu Fransa'da yayınlanması yasaklanan Meşveret İsviçre'de yayınlanmaya başlanmıştır (1896). İstanbul hükümetinin buradaki engellemeleri sonrasında Ahmed Rıza Bey gazetesini Belçika'ya taşımıştır (1897). Ahmed Rıza Bey, Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Girit İsyanı'nı lehindeki yazısını düzeltmekten uzak durması sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden çıkarılmıştır (1987). Ayrıca pozitivist tutumu nedeniyle dinsizlikle itham edilmiştir. İstanbul hükümetinin baskıları sonucu Meşveret'in Belçika'daki yayını durdurularak Ahmed Rıza Bey sınırdışı edilmiştir (1898). Bu tarihten sonra Meşveret, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede Fransızca yayınlanmıştır.

1899 yılında sıkı bir II. Abdülhamid muhalifi olan Prens Sebahaddin'in (1878-1948) Paris'e kaçmasından sonra Avrupa'da Jön Türk hareketinde bir canlılık yaşanmıştır. 1902 yılında Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'nde suikast de dâhil şiddetli müdahale etmek isteyen milliyetçi grupların aksine Ahmed Rıza Bey şiddet yanlısı olmayan taraftandır. Bu görüş farklılığı Jön Türkler içinde bir ayrışmaya neden olmuştur. Görüş ayrılığını ortadan kaldırmak isteyen Ahmed Rıza Bey başkanlığında 1907 yılında II. Jön Türk Kongresi düzenlenmiştir. Kongre sonrasında askeri isyan içeren bir eylem planı kabul edilmiş, o zamana kadar ılımlı bir çizgide bulunan Ahmed Rıza Bey de şiddet yanlısı muhalefete ikna olmuştur. Yaşanan gelişmeler sonrasında 1908 yılında padişah II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ahmed Rıza meclis başkanlığına getirilmiştir (1908). 31 Mart Vakası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddet olaylarıyla anılmasının ardından 1910 yılında cemiyetle ters düşmüş ve yolları ayrılmıştır. Seçimlere katılmadığı 1912 yılında padişah tarafından Ayan Meclisi üyeliğine getirilmiştir. Mütareke Dönemi'nde (1918-1923) Ayan Meclisi başkanlığına atanmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde Paris'te Milli Mücadele lehine çalışmalarda bulunmuş ve 1926 yılında yurda dönerek Vaniköy'deki çiftliğinde hatıralarını ve İttihat ve Terakki'nin tarihini yazmaya vermiştir kendini. 1930 yılında ebediyete intikal eden Ahmed Rıza Bey'in mezarı Kandilli Mezarlığı'ndadır.

2.2. Ahmed Rıza Bey'in Düşünce Yapısı

Devletin çeşitli kademelerinde farklı görevlerde bulunmuş olan Ahmed Rıza iyi yetişmiş bir Osmanlı aydınıdır. Liberal görüşlerinde bir mühtedi olan annesinin etkisi büyüktür. Pozitivizme olan ilgisi ve dinin bir devlet nizamından ziyade şahsi bir inanç meselesi olarak görmesi onun dinsizlikle itham edilmesine neden olmuştur fakat onun yazıları ve yayınları incelendiğinden İslam'ı öven ve insan için en faydalı din olduğunu belirten beyanları görülmektedir. Osmanlı devlet geleneğinin başarısız olmasının en büyük nedeni olarak dini ahlak ve müsamahayı devlet politikası hâline getirmesi olarak görmektedir. Ona göre devletin kalkınması ve kurtulabilmesi için yegâne yol halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesidir. Bu bağlamda her fırsatta İslam dininin eğitime, bilime ve bilmeye verdiği önemi vurgulamıştır. Ahmed Rıza padişahlıkla yönetime direkt karşı değildir. Onun esas karşı çıktığı idarecinin bütün gücü ve yetkiyi tek elde toplamış olmasınınadır. Gücün, devletin idari kurumlarına dağıtılması gerektiğini savunmaktadır. Yerel yönetim konusunda da çekincelidir. İslahatların eyalet tipi değil de merkezi bir yapı ve yönetim modeliyle yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda ayrılıkçı tutum takınan milliyetçi gruplara kesinlikle müsamaha gösterilmemelidir. Hilafet konusunda bu makamın Osmanlı'nın bir hakkı olduğunu ve gücüne katkı sunduğunu ve terkedilmemesi gerektiğini söyleyerek desteklemektedir. Terkedilmesi durumunda küçük devlet kategorisine geçilecektir. Onun ısrarla üzerinde durduğu bir başka konu ise kadın haklarıdır. Kadınların eğitim alanında toplum içerisinde yeterince rol almamasını eleştirmektedir. Hiçbir zaman şiddet yanlısı olmamış, muhalefet ve karşı mücadelenin eğitim, politika ve diplomasi yoluyla yapılması gerektiğini savunmuştur.

2.3. Ahmed Rıza Bey'in Eserleri

Ahmed Rıza başta kendi çıkardığı gazete Meşveret olmak üzere Osmanlı, Islahat, Şura- yı Ümmet gibi dergi ve gazetelerde Türkçe, La Revue Occidentale ve Mehvêret dergilerinde Fransızca, Positivist Review dergisinde de İngilizce yazılar yazmıştır. Bunun dışında yayınladığı kitaplar şunlardır:

- Vatanın Hâline ve Maârif-i Umûmiyyenin Islâhına Dair Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretleri'ne Takdim Kılınan Altı Lâyihadan Birinci Lâyihâ (Londra 1312)
- Vatanın Hâline ve Maârif-i Umûmiyyenin Islâhına Dair Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretleri'ne Takdim Kılınan Lâyihalar Hakkında Makam-ı Sadârete Gönderilen Mektub (Cenevre 1313, 1314)
- Vazîfe ve Mes'ûliyet Serisinden: 1. cüz Mukaddime, Padişah, Şehzâdeler (Kahire 1320), 2. cüz Asker (Kahire 1323), 3. cüz Kadın (Paris 1324)
- Tolérance Musulmane (Paris 1907); La Crise de l'Orient (Paris 1907); Echos de Turquie (Paris 1920) (Fransızca)
- La Faillite morale de la politique Occidentale en Orient (Paris 1922) (Fransızca)

3. AHMED RIZA BEY'İN BATI'NIN POLİTİK AHLAKSIZLIĞI ADLI ESERİNİN ANALİZİ

Ahmed Rıza Bey'in Fransızca yazdığı La Faillite morale de la politique Occidentale en Orient adlı eseri, Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı² ve Batı'nın Politik Ahlaksızlığı³ adlarıyla Türkçeye iki kez çevrilmiştir. Çalışmamızda Ergün Göze'nin çevirdiği Boğaziçi Yayınları'ndan çıkan Batı'nın Politik Ahlaksızlığı adlı nüshası kullanılmıştır. Ahmed Rıza Bey yukarıda da belirtildiği üzere iyi yetişmiş, birden fazla dil bilen, oldukça donanımlı bir Osmanlı aydınıdır. O fildişi kulesinde görüşlerini bildiren entelektüellerden değildir. Devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış, meclis başkanlığına kadar yükselmiş biridir. Uzun yıllar Avrupa'da yaşamış olması, yerinde yaşayarak tanıdığı olduğu Batı'ya karşı yaptığı eleştirilerini daha da kıymetli hâle getirmektedir. Kısacası Ahmed Rıza Bey ile ilgili bilgiler gösteriyor ki, o yetkin bir düşünce insanıdır. Aşağıda onun bu yetkinliğini gösteren ama aynı zamanda bazı eksikliklerinin bariz olarak yansıtan görüşlerinin anakronizme kaymaya dikkat edilerek yapılan analizi bulunmaktadır. Bu vesileyle döneminin diğer birçok aydını gibi hakkının teslim edilmediğini düşündüğümüzü de belirtmek isteriz. Ahmed Rıza Bey ele aldığı konuyu Batılı düşünür ve siyasetçinin görüşlerinden örnekler vererek aktarıyor. Aktardığı düşünür ve siyasetçiler özeleştirici yapan Batılı entelektüellerdir. Batı'nın eleştirildiği bu görüşlere göre Batı uygarlığı dünyanın geri kalanına ikiyüzlü davranmaktadır.

Batı'nın Politik Ahlaksızlığı, Giriş ve Sonuç kısımları dışında on beş ana başlıktan oluşuyor. İçindekiler kısmında yer alan on beş başlığın sekiz ana başlığı ve Giriş başlığı birden fazla alt başlıkla desteklenerek hem bütünlüğü sağlanmaya hem de konu detaylandırılmaya çalışıldığı görülüyor. Konuların başlıklarına baktığımızda genel olarak Batı'nın başta Müslüman toplumlar olmak üzere üçüncü dünya ülkeleri diye tanımladığı toplumlara karşı yaklaşımının bir izdüşümü yansıtıyor. Kullanılan başlıklarda dikkat çeken bir başka detay ise konunun tarihsel değerlendirmeye tabi tutulduğu denilebilir.

Ahmed Rıza Bey Müslümanlarla Batılıların karşılaşmasını Haçlı Seferleri ile başlatıyor. Kilise'nin önderliğinde başlayan Haçlı Seferleri dini görüntüsünün altında siyasi ve ekonomik gerekçelere dayanıyor. Batı'nın bu uygulamalarını Kilise teşvik etmekte ve ortaya çıkan terör faaliyetlerinde başrolü ruhban sınıfı oynamaktadır. Müslümanlara karşı şiddet uygulamak dini bir vecibe ve kurtuluş için vesile olarak görülmektedir. Ahmed Rıza Bey'e göre Haçlı Seferleri giderek artan bir ahlaki çöküntü ortaya çıkarmıştır. Müslümanların karşı karşıya olduğu acı durum (eserin yayımlandığı yıl 1922) Haçlı Seferleri'nin devamı niteliğindedir. Bu anlamda Batı geçmişine koşulsuz bir bağlılık göstermektedir. Haçlı Seferleri'nin Batı için anlamı ve etkisini ortaya koyuyor. Ahmed Rıza Bey Haçlı Seferleri ile ilgili

² Ahmed Rıza Bey, Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı, Çev: Ziyad Ebüzziya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

³ Ahmed Rıza Bey, Batı'nın Politik Ahlaksızlığı, Çev: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2004.

önemli bir tespit yapıyor. Haçlı Seferleri sadece Müslümanlara yönelik yapılmamıştır. En başta başkent İstanbul olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar büyük zarar görmüştür. Bu minvalde Haçlı ordusu Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Kudüs'te yağma, zulüm, katliamlar yapmıştır. Kısacası Katolik Hıristiyanlık rant için araçsallaştırılmıştır.

Ortaçağ sonrası Avrupa'da dini otorite ve seküler otorite mücadelesi devam etmiştir. Dini figürlerin yaşamları din dışıdır. Kudüs'ün kutsallığından yararlanılarak başlatılan Haçlı Seferleri, Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin ayrışmasına katkı sunmuştur. Haçlı Seferleri'nin dinsel yönü zamanla zayıflamış ve seferlere katılanlar tamamen ekonomik getiriye hedeflemiştir. Kudüs'ü kurtarma saikiyle başlayan süreç Doğu'nun zenginliklerini gördükçe amacından tümüyle saparak bir zulüm ve işgal politikası hâline gelmiştir. Müellife göre Haçlı Seferleri öncesi ahlaki yapı ile sonraki ahlaki yapı arasında fark ortaya çıkmış ve Batı'daki sadece dini ve politik alanda değil sosyo-kültürel yapıdaki çürümüşlük de artmıştır.

Ahmed Rıza Bey'in sık sık tekrarladığı şeylerden biri de Batı'nın söylemiyle eyleminin birbirini tutmamasıdır. Demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar Müslümanlar için söz konusu olduğunda Batı riyakâr davranmaktadır. Bu tutum bir anlamda Haçlı ruhunun canlandırılmasıdır. Bu konuda Batı'nın genel tavrı kendisi için istediğini diğer toplumlar için istemediği şeklindedir.

Batı diğer toplumları hem ötekiler olarak tanımlamakta hem de modernleştirme çabası içine girmektedir. Tipik bir sömürgeleştirme girişimidir bu. Öteki diye tanımladığı toplumları modernleştirmeye çalışan Batı egoist ve acımasız politikalar uygulamaktadır. Batı'nın diğer toplumlar için reform ve modernleştirme olarak sunduğu şeyler kendisi için imtiyazdan başka bir şey değildir. Yüzyıllarca uygulanan bu politikaların temeli olan sömürgecilik anlayışı katliam, yağma, talan, zulüm ve vahşete neden olmuştur. Bu anlayışın kurbanı sadece Müslümanlar olmamıştır. Afrika ve Amerika kıtalarında çok büyük katliamlar yapmış olan Batı o toprakların ve halkların zenginliklerini yağmalamıştır. Hıristiyan bağnazlığı Kilise adı altında kurumsallaşarak din adına kabarık bir vahşet listesi oluşturmuştur. Dini yaymak için misyonerlik faaliyeti olarak zulüm uygulanmıştır. Bu zulüm ve vahşet başka dinler ve coğrafyalarla sınırlı kalmamış, Hıristiyanlar kendi aralarında da bu vahşeti büyük oranda yapmıştır. Katolikler, Ortodokslar, Protestanlar ve Cizvitler arasında kanlı mücadeleler olmuştur.

Ahmed Rıza Bey döneminin konjonktürel gelişmelerini tarihsel verilerle birlikte değerlendirmeye çalışıyor. Bu yolla modern dönemdeki işgallerin ne anlama geldiğini belirlemeye çalışıyor ve artık diplomasiye karşı büyük bir güvensizlik olduğunu savunuyor. Dünya genelinde oluşturulan uluslararası kuruluşlar herhangi bir işleve sahip değildir.

Ahmed Rıza Bey'in politik değerlendirmelerinin sosyolojik boyutunun oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin değişime direnen toplumların yeniliklere karşı büyük bir direnç gösterdiğini ve durağan bir görüntü çizdiğini belirtiyor. Bu yüzden toplumların değişiminin oldukça zor olduğunu altını çiziyor.

Ahmed Rıza Bey özellikle Endülüs İslam Devleti'ne sık sık değiniyor ve Batı'nın Endülüs medeniyetini nasıl ortadan kaldırdığını anlatıyor. Endülüs Müslümanları Romalılardan farklı olarak askeri değil sivil medeniyet kurmuşlardır. Bununla paralel olarak ilk dönem İslami oluşumların bilim ve teknikte çok ileri gittiklerini hatta Batı'nın sahip olduğu uygarlık seviyesinin temelinde Müslümanların bu ilerlemesinin bulunduğunu iddia ediyor. Ona göre Batı'daki sanat, müzik, şiir, şehircilik, politika, eğitim, mimari gibi alanlarda Müslümanların etkisi çok büyüktür. Diğer yandan Avrupa'daki Rönesans ve Reform hareketlerinde bu etki yok sayılmakta, Müslümanların katkısı göz ardı edilmektedir. Batı, Antik dönemde felsefesinin üstünlüğüne rağmen deneysel bilimin yokluğu dikkate alınmayarak bugünün dünyasına hiçbir katkı sunmayan Yunan uygarlığına büyük saygı ve minnet duymaya devam ederken mevcut medeniyete oldukça büyük katkı sunan Müslümanlara karşı olumsuz davranmaktadır. Bu tutumun oluşmasında dinsel farklılığın rolü yüksektir.

Ahmed Rıza Bey'e göre Kilise sadece İslam karşıtlığı yapmamıştır. Bilim ve özgür düşüncenin de her daim karşısında yer almış, Avrupa uzun bir dönem bilime kapılarını kapatmıştır. Bu yanı sıra hurafe ve batıl inançlar Batı düşüncesinde önemli bir yer kapsamaktadır. Kilise yeniliğe karşı direnç gösteren en

önemli kurumdur ve haklı bu yönde etkilemektedir. O dönemler sanat ve bilim zaten Kilise'nin tekelinde bulunmaktadır. Katolik Kilisesi kendisi gibi düşünmeyen diğer Hıristiyanlara karşı da negatif bir tutum içindedir. Hıristiyanlık bahane edilerek yapılan vahşet. Kilise ve iktidar rant için uzlaşabilmiş ve ortadaki insanlık dışı politikalara Hıristiyanlık bahane yapılmıştır.

Ahmed Rıza Bey, eserinin sonuç kısmında dünyadaki adaletsizliklerin son bulma ihtimalinin bulunduğunu ama bunun Batı'nın ikiyüzlülüğü bırakmasıyla başlayacağını savunuyor. Gerçek barış ancak, fikir ve ahlakın yeniden yapılandırılmasıyla gerçekleşebilir. Ahlaki çürümenin getirdiği sosyal çözülme başka türlü düzeltilemez. Ahlak ve adalet sanayi ile paralel bir gelişme göstermek durumundadır. Aksi takdirde sistemin acımasızlığı artarak devam edecektir. Din ve merkantilizmin siyasetten uzak tutulması, politikayı belirlememesi gerektiğini belirtiyor. Ona göre uluslararası kuruluşlar barış üretmekten uzaktır ve yapısal değişimden ziyade anlayışın değişmesi gerekmektedir. Doğu ve Batı arasında müzakereler yapılmalı, ekonomik sıkıntılar için her iki tarafa fayda sağlayacak çözümler üretilmelidir. Silahsızlanma öncelikle manevi alanda yapılmalıdır ve Batı kültürel olarak Doğu'yu işgal etmekten vazgeçmelidir. Batı'nın ürettiği sistem güçlü olanın zayıf olana adaletsizce baskı uyguladığı ikiyüzlülük içindedir.

4. SONUÇ

Ahmed Rıza Bey'in kitap boyunca çizdiği karamsar tabloya karşı iyimserliğinin devam ettiğini görebiliyoruz. Satır aralarında pek olasılıklı görünmeyen çözüm önerileri sunuyor. Örneğin sadece Doğu-Batı arasındaki değil Doğu'daki sorunların da karşılıklı müzakere yoluyla çözülebileceğini düşünüyor. Hatta daha da ileri giderek Batı'nın tarihsel süreçte sebep oldukları için Doğu'dan, Müslümanlardan özür dilemesi gerektiğini belirtiyor. Bu yönüyle Ahmed Rıza Bey'in oldukça romantik bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Müslümanlara dair bu romantik görüşler hem reaksiyoner bir tepkinin hem de gerçekçilikten kopuk bir değerlendirmenin yansıması olarak gösterilebilir.

Gerek verdiği bilgilere gerekse mantıksal çıkarımlarına bakıldığında Ahmed Rıza Bey'in döneminin kat kat üstünde bir anlayış ve yorumlamaya sahip olduğu görülüyor. Ele aldığı konularla ilgili olarak zamanını aşan bir öngörüyle değerlendirmelerde bulunduğunu söylemek mümkün. Bunu yapabilmek için de oldukça donanımlı olmak gerekmektedir. Ahmed Rıza Bey'in bu anlamda ciddi bir mütefekkir, gerçek bir entelektüel olduğuna şüphe yoktur.

Eserde eğitim ile ilgili konulara çokça değinilerek yorumlarda akıl ve bilim yanlısı bir üslup bulunuyor. Bir şeylerin değişme ihtimalinin eğitim ile olacağını, bu değişimin halkın eğitim seviyesini yükseltilecek başarılabilirliğinin sık sık vurguluyor. Bu anlamda Ahmed Rıza Bey'in pozitifizmi benimsemesinin yanında rasyonalizmi de önemseyen göze çarpıyor. Bütün bunlar Batı Aydınlanma'sının önemli dayanak noktaları olan akla ve bilime verdiği önemi ortaya çıkarıyor. Ahmed Rıza Bey'in çelişkili bir döngü içine girdiğini söylemek mümkün. Zira Batı'nın sömürgeci ve emperyalist anlayışının akli ve bilimi her şeyin önüne geçiren anlayışının bir sonucu olduğunu es geçiyor. Ahmed Rıza Bey kronolojik olarak üzerinde durduğu Batı analizini genel olarak İslam ve Hıristiyanlık üzerinden yapıyor. Bu yanıyla Osmanlı diğer toplumlara müsamaha göstererek Batı'dan farklı bir tavır takınmıştır.

Bazı görüşleri nedeniyle dinsizlikle suçlanan Ahmed Rıza Bey'in din konusundaki düşünceleri oldukça sıradışı olarak nitelendirilebilir. Onun laik hatta seküler bir anlayışa sahip olduğu görülüyor. Bu anlamda din istismarcılığına dikkat çekiyor siyasi alana dinin sokulmasından ya da devlet politikalarının din etkisi altında oluşturulmasını büyük bir yanlış olarak değerlendiriyor. Diğer yandan dinin kesinlikle lüzumlu bir şey olduğunu her fırsatta yineliyor. Fransızca yazılarında İslam'ı savunan görüşlere yer verdiği görülüyor. Yazılarında İslam'ı övmesi açıkça gösteriyor ki ona yapılan dinsizlik isnadı acımasızca olduğu kadar doğru da değil.

Ahmed Rıza Bey'in çalışmasının en temel dinamiğini ahlak olarak tanımlayabiliriz. Bu minvalde akıl ve his dengesinin korunmasının önemli olduğunu, uygulamaların bunun gözetilerek yapılması gerektiğini ve toplumların riyakâr politikalara izin vermemesi gerektiğini belirtiyor olmasını önemli bir detay olarak söyleyebiliriz.

Müslümanlar ile ilgili çok az değerlendirmede bulunan Ahmed Rıza Bey, dinin teorik değerlerinin pratiğe dönüştürülemediğini, Müslümanlar arası iktidar kavgaları, mezhepçilik ve partizanca davranışların bulunduğunu, ilerleme ve çöküş döneminde iktidar, ulema ve halk arasında etkileşimin koptuğunu belirtiyor. Bunun dışında İslam coğrafyasının kokuşmuşluğu ve çürümüşlüğüne, Osmanlı'daki yönetimin halkın kopuk ilişkisine, idari başarısızlığa, ilmi yetersizliğe ve toplumsal yozlaşmaya değinmemesi bir yana bütün bu sorunların Batı'nın politikaları yüzünden olması gibi bir zorlama çıkarımla yorumlaması kitabın en zayıf yönü diyebiliriz.

Kitap Batı'nın ikiyüzlülüğünü ve politikalarında çifte standart uyguladığını ortaya koymasının yanında bazı temel sorunlar barındırıyor. En önemlisi Doğu adına esaslı bir özeleştiri yapılmadığı görülüyor. Batıya fazla yüklenilirken Doğu'nun yanlışlarına değinilmiyor. Sonuç itibariyle Doğu'daki tüm sorunların Batı'nın politikaları sonucu ortaya çıktığı anlamına gelen bir görüntü oluşuyor. Bunun yanında, Türklüğü İslam ve Müslümanlıkla eşitlenmesi ve/veya bu kavramların birbirine indirgenmesinin büyük bir hata olduğunu kabul etmek gerekiyor. Ahmed Rıza Bey Müslüman demek yerine çoğu yerde doğrudan Türk söyleminde bulunarak Türk'e aşırı rol biçiyor. Diğer yandan Batı medeniyetini İslam'a borçludur gibi iddialı sözler sarf etmesi hem gerçekçi hem de hakkaniyetli bir değerlendirme olduğunu söylemek mümkün değil.

Ahmed Rıza Bey'in görüşlerinin neredeyse tümünü Batılı düşünür ve politikacılardan alıntı ve/veya atıflarla desteklemesi bir yanı sıra iddiasını güçlü hâle getiriyor gibi gözükürken bir yanı sıra da paradoksal bir görüntü ortaya çıkarıyor. Batılı düşünür ve politikacıların özeleştirilerinden müteşekkil bu alıntı ve atıflar Batı'nın tümüyle aynı 'ahlaksızlık' düzleminde değerlendirilmesinin doğru ve adilane olmadığını göstermektedir. Bu manzara, az da olsa haksızlığa ve hukuksuzluğa karşı çıkan, itiraz eden, çözüm üretmeye çalışan vicdanlı bir kesimin olduğunu gösterir. Benzer bir paradoks kendi ülkesinde düşünceleri özgürce açıklama ve yayma imkânı bulamayıp bu imkânı uzun yıllar yaşadığı Avrupa'da yani Batı'da bulması sonucu yazılarının yayınlanmasında da görebiliyoruz. En ilginç Batı'yı yerdığı, zemmettiği bu çalışmaya konu olan eserini Fransızca yazmış ve yayınlamıştır. Eserde kullanılan dilin oldukça sert bir üsluba ve yanlı değerlendirmelere sahip olması iddiayı güçlendirmek yerine reaksiyoner bir görünüm kazandırarak karşıt görüşlerin alan açmasına kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla haklı eleştiriler reaksiyoner tutumun saldırganlık özelliğinin tesiriyle etkisini kaybetmektedir.

Ahmed Rıza Bey'in Batı'nın ikiyüzlü tavrı ve çifte standartlı politikaları; katliam ve vahşet içeren talancı ve yağmacı geçmişi; sömürgeci ve emperyalist uygulamaları konularında son derece haklı olduğu yönler bulunuyor. Bununla birlikte Batı'nın iyi yönlerini, diğer toplumlara fayda sağlayan taraflarını, ahlaklı ve vicdanlı yanlarını da aktarması hem hakkaniyetli bir yaklaşım olurdu hem de eserin değerini arttırırdı diye düşünmekteyiz. Zira bütün olumsuzluklarına rağmen Batı, insanlık için evrensel değerler noktasında oldukça önemli kazanımların hem kaynağı hem de uygulayıcısı olmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

Bey, Ahmed Rıza (1988). Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı. 3. Çeviren Ziyad Ebüzziya. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bey, Ahmed Rıza (2004). Batı'nın Politik Ahlaksızlığı, Çev: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Gündüz, Mustafa, ve Musa Bardak (2011). Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri. İstanbul: Divan Kitap.

Koloğlu, Orhan (2006). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları.

URL-1: İslam Ansiklopedisi, Abdülhamid II, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii> , Erişim Tarihi: 10.02.2020.

URL-2: İslam Ansiklopedisi, Ahmed Rıza, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza> , Erişim Tarihi: 15.02.2020.